

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1365>

Geliş Tarihi: 13.08.2018

Kabul Tarihi: 24.09.2018

HİTİTLERDE KENT VE KENT KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

**Nermin ATILA

Öz

Hititler M.Ö. II. binyılda Anadolu'da ilk siyasi birliği kurmuş ve bu birliği güçlendirerek dönemin önemli bir devleti haline gelmiştir. Bu devlet sınırları içerisinde siyasi, sosyal, dini yapılarını yansıtan pek çok kent kurmuştur. Bu kentlerden bazıları üzerinde yapılan çalışmalarda kent kimliklerini yansıtan arkeolojik ve filolojik veriler ele geçmiştir. Kentlerin mimari yapılarından, görevlilerinden, yüzölçümünden ve ekonomisine kadar pek çok farklılık tespit edilmiştir. Böylece kendine has özelliklere sahip olan Hitit kentleri idari ve dini kent olarak nitelendirilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde bazı kentlerin birden fazla kimliğe sahip olduğu ve birinin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Hatta bazı kentlerin kimliklerinde kırılmalar da olmuştur.

Hititlerde kent: surlarla bir alan olmaktan ziyade *intra mural* ve *extra muros* bölgelerin oluşturduğu bir bütün olarak tanımlayabiliriz. Bu kent sınırı içerisindeki veriler de bize kent kimliklerini ortaya koymamıza yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada Hititlerin kendilerinden kalan arkeolojik ve filolojik verilere göre kent ve kent kimlikleri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Kent, Kent Kimliği, Kent Sınırı.

---

*Gazi Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Doktora Öğrencisi nerminatila1941@gmail.com

* Bu çalışma Hitit Kent ve Yönetimi: Hattuša, Alacahöyük, Şapinuwa, Şarišša, Tapikka başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Assessment on Hittite City Sturucture

Abstract

The Hittites established the first major political unity in Anatolia in the second millennium BC and became an important state in the era by strengthening this unity. They established cities reflecting political, social and religious structures within their borders. In studies on some of these cities, archaeological and philological data reflecting urban identities were obtained. A lot of differences were determined, ranging from the architectural structures of these cities through their officials to their areas and economy. Hence, Hittite cities with their own characteristics are considered as administrative and religious. It is also possible to say that some cities have more than one identity in the historical process and that one of them comes to the fore. Even some cities have been broken in their identities.

The city in the Hittites can be defined as a whole formed by *the intra mural and extra muros* regions rather than an area with the walls. The data within this city border also help us to reveal their urban identities. In this study city and urban identities will be examined according to the archaeological and philological data from the Hittites.

Key Words: Hittite, City, City Identity, City Border.

Giriş

Kent “insanlık tarihinin belli bir anında ve belirli koşullarla oluşan ve sosyal kültürel, iktisadi, tarihsel, dini, mimari yönüyle temayüz eden bir yaşam alanı olarak tanımlanmakta olup, bu alanda nüfusun çoğu ticaret, yönetim ile ilgili işlerde uğraşan tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı” da olarak nitelenmektedir.¹

Dilbilimsel olarak “kent ve kentleşme” kavramları üzerine çalışan bilim adamları, bu kavramların “*uygarlığın doğuşu*” olgusunu içerdiğini, hatta birbiriyle özdeşleştirildiğini iddia etmektedir. Bu kavramlar birbiri içine girmiş halkalar gibi

---

¹ Türk Dil Kurumu Sözlüğünde <http://www.tdk.gov.tr/04.04.2017>.

Nermin ATİLA

daima beraber kullanılmış ve aynı kelime kökünden türemiştir. Uygarlık kelimesinin batı dillerindeki karşılığı “*civilization*”dır.² Latince “*civilization*” kelimesi kent, “*civitas*” kelimesi kent sakini, “*civility*” ise uygar olma süreci anlamına gelmektedir.³ Diğer bir deyişle, bilim adamları kentleri uygarlığın bir ölçütü olarak görmüş ve kenti“ *uygarlığın bedene dönüştüğü toplumsallaştığı mekânlar*” olarak tanımlanmıştır.⁴ Ancak kent olgusu tarihin her döneminde ve her uygarlıkta değişik anlama gelen dinamik bir kavramdır. Bu yüzden kent tanımlamalarında gerek literatür de gerekse mevzuat düzenlemelerinde her dönem ve her yerleşim yeri için geçerli olan bir tanım yapılamamaktadır.⁵ Diğer taraftan eskiçağ uygarlıklarında kent tanımı yapmak hayli zordur. Çünkü arkeolojik ve filolojik veriler bu konuda çok az bilgi vermektedir.

Anadolu’da kurulan kentler hakkında ilk yazılı bilgiler Asur Ticaret Kolonileri Dönemindeki (M.Ö.1975-1723) belgelerden öğrenmekteyiz. Çiviyazılı belgelerde kent *ālum* olarak ifade edilirken⁶ bazı kentler ise “*mātum*” ülke olarak tanımlanmaktadır.⁷ Bu dönemde Anadolu’da irili ufaklı pek çok şehir devleti yaşamaktadır. Bu kentlerden 30’u “kral, bey (=rubā’um)” tarafından yönetildiği bilinmektedir.⁸ Ancak kentler hakkındaki bilgiler sadece tüccarların satır arasında sıkışıp kalan bilgilerden ibarettir. Bu bilgilerde kentlerin isimleri, ticari özellikleri, kent mimarisine ilişkin sur tapınak, saray yapılarından bahsedilmektedir.

---

² Türk Dil Kurumu Sözlüğünde; Uygarlık kelimesi “ 1. Uygar olma durumu medeniyet, medenilik. 2. Bir ülkenin bir toplumun, maddi ve manevî varlıklarının fikir sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü. (<http://www.tdk.gov.tr/>).

³ Holton 1999,119.

⁴ Coşkun 2004,185.

⁵ Karaman 1998,5.

⁶ Larsen1976,160.

⁷ Günbattı, 2012, 45;Erol 2012, 1204.

⁸ Erol 2012,1306.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

Asurlu tüccarlar Güneydoğu ve Orta Anadolu'da bulunan 40 kadar kentte *kārum* ve *wabartum* olarak ifade edilen ticaret kolonileri kurmuşlardır. Akadca liman anlamına gelen, Anadolu'da ticaret merkezi, pazar yeri karşılığında kullanılmıştır. Karumlar krallık merkezlerinde veya büyük kentlerde kurulmuştur. *Wabartum* ise, daha küçük ölçekte ticari faaliyetlerin yapıldığı ve tüccarların konakladıkları, yük hayvanlarının dinlendirildiği kervan yüklerinin depolandığı kervansaray olarak tanımlanabilecek ticari istasyonlardır. Bu yerler aynı zamanda bir krallığı merkezidir.⁹

Anadolu Şehir Devletlerini tek bir çatı altında toplayan Anitta'ya ait bir belge¹⁰ “kent yapısı” hakkında bilgiler vermektedir. Belgede o dönemdeki kent yapılarından sur, saray ve tapınak yapılarının varlığı anlaşılmıştır. Anitta kentin inşası sırasında, Neša'yı ilk surlarla çeviriyor sonra da Neša'da, Fırtına Tanrısına, Tanrı Šiunašummi'ye, Taht Tanrısı Halmašuit'e tapınak yaptırdığını ifade etmektedir. Bu belgede Anitta'nın kent mimarisinde önce surların inşasını sonra tapınakların inşa etmesini göstermesi açısından da son derece önemlidir. Çünkü kentin önce sınırları çiziliyor (sur inşaatı) sonra mimari yapıları (tapınak) yapıldığını gösteren önemli bir bilgidir. Böylece öncelikle kentin fiziki olarak güvenliği sağlanmakta sonra kentin içindeki yapılar inşa edilmektedir. Ayrıca kent mimarisinden biri olan, Neša'nın büyük kapısından da bahsedilmektedir. Anitta, kentin idari ve dini yapıların tamamlanmasının ardından ekonomik unsur olan ganimetlerin varlığına da özellikle belirtmektedir:¹¹

---

⁹Günbattı 2012, 8.

¹⁰ (CTH 1), S.Koşak, hethiter.net/: hetkonk (v.1.97); CTH 1 KBo 22.5; CTH.1.1A KBo 3.22; CTH.1.1.B KUB 26.71; CTH 1.1.C KUB 36.98b (+) KUB 36.98 (+) 36.98a (+) 36.98c; CTH 1.1.D KBo 50.1. Anitta Metni'nin tercümesi için bkz. Neu, 1974, 10-15; Alp, 2001, 53-55.

¹¹ Anitta Metni KBo 3.22, Rs. 55-58, Neu, 1974, 13-14; Alp, 2001, 55.

Nermin ATİLA

“Neša’da surlar inşa ettim. Sonra göğün Fırtına Tanrısının tapınağını ve tanrı Şiunaşummi’nin tapınağını inşa ettim. Taht tanrısının tapınağını, efendim Fırtına Tanrısının tapınağını ve tanrının tapınağını inşa ettim. Seferden getirdiğim ganimetle [onları] donattım.”

Hitit Öncesi Anadolu’nun kent yapısını ve kentsel gelişimini arkeolojik ve filolojik olarak yansıtan Kültepe/Kaniş/ Neša¹²’dır. Kayseri’nin 20 km kuzeydoğusunda yer alan merkez daire şeklinde bir höyük/tepe ve bunun eteklerinde yer alan Aşağı Şehir (*karum*) olmak üzere iki bölümden oluşur. Kent höyükten ovaya doğru genişlemiştir. “tepe” ve “karum” arasında ise fiziksel bir izolasyonun olduğu aşikardır. 550x450 m çarpındaki höyük etrafındaki oviden 20 m yükseklikte yer almaktadır. Aşağı Şehir ise höyüğün etrafını yarım ay şeklinde kuzey, güney ve doğu yönlerden çevrilidir.¹³ Şüphesiz ki Neša dönemin en gözde kentidir. Kentin anıtsal saraylarından tapınaklarından ve alt yapı tesisatlarından anlaşılacağı üzere dönemin kent anlayışını yansıtmaktadır.¹⁴

Asur Ticaret Kolonileri Döneminde kentlerin kimliklerine ilişkin bilgiler çok azdır. Bu dönemde kentler ticari özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Örneğin: Bakır elde edilen kentler; Haburâta, İştanuwa, Kunanamut, Şawit, Tapaşatta, Taritar, Tişmurna, Tuşpiya, Puruşhattum, Waşhaniya, Neneşsa olarak tespit edilmiştir.¹⁵ Ancak belgelerde bir veya birden fazla tanrıya atfedilen kentler, dini faaliyetlerin icra edildiği yerleşimler hakkında bilgi ele geçmemiştir.

---

¹² Kültepe’de kazı 1893-1894 yılları arasında E.Chantre başkanlığında yapılmıştır. 1906 yılında H. Winckler sadece 8 gün süren bir çalışma yapmıştır. 1925 yılında ise B.Hrozny tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde tabletler tepenin eteklerinde bulunmuştur. 1948-2005 yılları arasında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında bir heyet tarafından Kültepe-Kaniş kazısı yapılmıştır. 2005 yılından günümüze kadar ise Prof. Dr. Fikri Kulakoğlu başkanlığında kazı devam etmektedir. T.Özgüç, Roma, Helenistik, Geç Hitit, Asur Ticaret Kolonileri ve Erken Tunç Dönemine ait 18 yapı katı tespit etmiştir. (Emre 2010, 20-23)

¹³ Özgüç 1950,13.

¹⁴ Günbattı 2012,13.

¹⁵ Günbattı 2012,67.

Hitit Devleti'nde Kent Olgusu

Hititçe çiviyazılı belgelerde ise yaklaşık 2000¹⁶ kentin isminin geçmesine rağmen, bunlardan çok azının lokalizasyonu yapılmıştır. Anadolu coğrafyası üzerinde bu kadar fazla kentin kurulması Hititlerde kent bilincinin varlığını ve kentin işlevsel önemini yansıtmaktadır. Ancak Hititlerin “kent olgusu” hakkında ipucu veren filolojik belgeler çok azdır.

Çiviyazılı belgelerde kent, Sumerce determinatif olan “URU” işaretiyle yazılmaktadır. URU= ^{URU}Hattuša, ^{URU}Šapinuwa vb. Belgelerde kent, ülke ayrımı net olarak yapılamayan “yerleşmek, iskan etmek” anlamında *ašešanu/-aššanu*¹⁷ kelimesi de bulunmaktadır. KUR^{URU} ise, ülke isimlerinde kullanılan formdur. Bazı belgelerde KUR^{URU} Hattuša, KUR^{URU} Šapinuwa¹⁸ gibi de ifadeler de geçmektedir. Bu ülke olarak nitelendirilen kentler de bir kenti temsil etmektedir. Hititler döneminde Anadolu'da yer alan KUR ^{URU}Arzawa¹⁹ hem bir konfederasyonu hem de bir kenti temsil etmektedir.

Hitit çiviyazılı belgelerde geçen URU determinatifinin kent-köy gibi bir ayrım yapılmadan kullanıldığı görülmektedir. Bu determinatifin kentlerin belirlenmesine yeterli bir ölçüt olmadığı sadece sembol olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁰ Diğer bir deyişle, kentlerin boyutuna, hiyerarşisine, nüfusuna, sur içindeki yerleşimine bakılmaksızın bu işaret kullanılmıştır. *happira-/happiri-*

---

¹⁶ del Monte Tischler 1978; del Monte 1992. Hititçe belgelerde geçen bu yerleşimlerin içerisinde nehir ve dağ isimlerini de içermektedir. Bazı kentler hakkında monografik tedaviler (durumlar) mevcuttur; Lebrun 1976; Popko 1994.

¹⁷ ašaš-/ašeš- Friedrich- Kammenhuber HW² I: 387,389; veya ašešanu Friedrich- Kammenhuber HW² I: 395-396; Puhvel 1991, 127; Tischler 1977, 166; Ünal 2016, 91. “iskan etmek, birisini yerleştirmek, oturtmak, yerleşmeye uygun hale getirmek “

¹⁸ Süel 1995,277.

¹⁹ del Monte Tischler 1978,42; Karauğuz 2002, 107.

²⁰ Mielke 2013a,136.

Nermin ATİLA

/happiriya-²¹kelimesi ise, “ticaret merkezi”; ”pazar” “yerleşim yeri” anlamının yanı sıra, kent ve köy anlamına da gelmektedir.²² Belgelerde kent ve köy ayrımı yapılamayan *ĀLU, URU*^{KI} ²³kelimeleri de yer almaktadır. URU.BAD²⁴ ise, tahkim edilmiş bir kenti, URU.DU₆ ise harabe, tahliye edilmiş, nitelemektedir.²⁵ Çiviyazılı belgelerde kent sahalarındaki eyaletleri ayırmak için terminolojik hiçbir ayırım yapılmadığı ve “*utne*”²⁶ ülkeler anlamına gelen bir sözcükle ifade edildiği de görülmüştür. Hurrice metinlerde ise, kent “*arde*” kelimesi ile ifade edilmektedir.²⁷ Filolojik veriler kenti tanımlama konusunda sembolik işaretlerden başka ipucu vermemektedir. Diğer bir deyişle, kenti diğer yerleşimlerden kesin olarak ayırt edebilecek bir ipucu yoktur.

İdeogram	Akadogram	Hititçe	Hurrice
URU	<i>ĀLU(M)</i>	<i>ḥappira-</i>	<i>Arde</i>

Çiviyazılı belgelerde geçen *gimra-/gimmara* ²⁸ve A.ŞA yerleşimin dışında, el değmemiş arazi, tarla vb. anlamlarına gelmektedir. Kentin dışında bulunan bu bölge devletin denetim ve gözetiminde olduğu; askeri karşılaşmaların ve ritüellerin gerçekleştiği bir bölgedir. HUR.SAG ise, dağlık bir alanda ağaçların olduğu, hayvanların otladığı veya sabanın sürülmediği,

²¹Puhvel 1991, Dinçol 1996; Friedrich 2000; 233-251; HWB² 2000: 233-249; Ünal 2016

²² Beckman 1999b,161; Klengel 2006,4.Kent kelimesi ticaret kelimesiyle dilbilimsel bağlantısı olması kentin ana fonksiyonlarından ticari faaliyetler olduğunu işaret etmektedir. Dinçol 1996,118.

²³URU Anamušta^{KI} del Monte Tischler 1978, 15; Ünal 2016, 760.

²⁴ Ünal 2016,568.

²⁵HZL, 211; Dinçol 1996,119.

²⁶ KBo III 1 +19,11. Ünal 2016,571.

²⁷ Brandesnstein 1940, 112 “ a(i)rd- kent anlamında vermektedir. HW: 320; Haas-Wilhem 1974,305; Wegner 1986,272; Neu 1988 110; Wilhem 1992,128; Haas 1998, 257; Wegner 2002,55; de Martino- Giergiori 2008,3,102.

²⁸ Ünal 2016,279.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

insanların ritüel amaçlı²⁹ gittiği mekanlar olduğu anlaşılmaktadır. Hititlerin güvenli kabul ettikleri kent içine (*happira-*), potansiyel tehlike ve kaos ortamının olduğu; hırsızlık, öldürme vakalarının olduğu kent dışına HUR.SAG, bunların arasındaki geçiş bölgesine ise, *gimra-* denilmektedir.³⁰ Hititlerin mimari izlerin ve denetim ve güvenliğin kentten uzaklaştıkça derece derece azaldığını anlaşılmaktadır.

<i>Happira</i>	<i>gimra-/gimmara</i> ve A.ŞA	HUR.SAG
Kent içi	Surların dışındaki araziler	Kent dışı

Hitit arşivinde kenti diğer yerleşimlerden ayıracak bir ölçütün olmadığı anlaşılmaktadır. Filolojik verilerde satır aralarında sıkışık kalan bilgilerle kenti tanımlamak hayli güçtür. Ancak arkeolojik, filolojik, coğrafi bilimler birlikte değerlendirilerek kent tanımlaması yapılabilir. Diğer taraftan Hititlerin bilinçli olarak seçtikleri yerleşim yerlerinde öne çıkan fiziksel özellikler şöyledir:

- (*Coğrafya*): Hititler kentlerini akarsu kaynaklarının yakınlarına kurmuştur. Çünkü hayat kaynağı olan suyun kentin içine taşınması son derecede önemlidir. Kentlerin kurulacağı arazi önceden tespit edilip, bilinçli bir planlamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. İklim ise, kentin yaşam alanı olarak seçilmesinde başlıca etkidir. (Su kaynaklarının bolluğu, arazinin verimi, yapıların inşasına uygun topografyası)

---

²⁹ CTH 390-500; Hititler, ritüellerini günlük yaşam alanı olarak kullanılmayan ve tarımsal faaliyetlerin olmadığı arazilerde kimsenin görmediği ıssız, bakir bölgelerde icra etmektedirler. Kent dışında yapılan bu işlemler, kötülüğün ve kirliliğin kent dışına bırakılıp ruhsal ve bedensel olarak temizlenip kentte giriş yapılmasını amaçlamaktadır. Kent dışına kurdukları çadır, dağlar ve nehir kenarlarında ritüeller gerçekleştirilmektedir.

³⁰ Beckman 1999,164- 165.

Nermin ATİLA

- *(Tarımsal verimlilik)*: Hititler sulu tarım yapabilecekleri ve fazla hasat elde edecekleri arazilerin yakınlıklarına kentlerini kurmuştur. Bu yüzden de geniş ovaların yakınında bulunan müstahkem mevkilere konumlandırılmıştır.
- *(Güvenlik)*: Hititler kentlerini coğrafi olarak dağlar ve tepeler arasında güvenli bölgelerde kurmuştur. Güvenlik kent yerleşmelerinde başlıca önem verilen bir konudur.
- *(Jeopolitik)*: Hitit kentlerinin kurulduğu coğrafyanın Hitit siyasi hayatının bir yansıması, (avantajı) olmalıdır. Nitekim Hitit Devleti'nin gelişim ve büyümesinde bazı kentlerin jeopolitik konumları önemi açıkça görülmektedir.
- *(Yollar)*: Hititler, kentlerini birbiriyle iletişim ve kontrolünün sağlanacağı mevkilerde konumlandırmıştır. Kentler “kuşaklama” denilen bir sistemle birbirine bağlı olarak kurulmuş olmalıdır. Böylece yerleşimler arası güvenlik kolaylıkla sağlanmakta ve bu “kuşaklama“ ile başkent ve etrafı en güvenli bölge haline getirilmektedir. Nitekim sınır kentlerine kadar oluşturulan bu güvenlik ağı sayesinde ülkenin güvenliği kolayca sağlanmış olmalıdır.

Hititler, Anadolu üzerinde kurdukları kentlerde belirli bir yerleşim tipi uygulamamıştır. Ancak Hitit kentleri, genellikle “höyük” üzerine kurulmuştur; Alacahöyük, Nerik, Tapikka, Eskiyaşar, Kültepe, Acemhöyük, Alışar Höyük, Konya-Karahöyük, Külhöyük, Büklükale, Yumuktepe, Kaman-Kalehöyük, Tell Atchana (Alalakh) vs.Hitit Devleti kendilerinden önceki medeniyetlerin inşa ettiği yerleri değerlendirerek yeni yapılarla Hititleştirmiştir.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

Harita1: Hitit Dönemi Anadolu'da Bulunan Belirli Başlı Yerleşimler

Hititler öncesinde kurulan bu yerleşim yerlerinde, Hititler tarafından kentler Hitit tarzında yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca bu kentler, tarih boyunca insanoğlunun hayatında idari, dini, sosyal açıdan önemli bir yere sahip olduğundan dolayı, Hititlerin yerleşmesine şaşılmaması gerekir. Diğer taraftan Hititler kentlerinde *ex novo* veya *ex nihilo* olarak adlandırılan bir yerleşim tarzı görülmüştür. Bu yerleşimler Hitit krallarının bakir bölgelerde siyasi, idari, dini amaçlarla kurduğu kentlerdir. Bu yerleşim tarzında Boğazkale-Hattuša, Ortaköy-Şapinuwa, Kuşaklı-Şariša'yı sayabiliriz.³¹ Bu kentlerden Boğazkale-Hattuša “dağ kenti” olarak nitelendirilmektedir.³² Ancak bu tanım Hattuša, Şariša kentleri için geçerliliğini korurken, Şapinuwa gibi geniş bir ovada kurulan kenti tanımlama da yetersiz kalmaktadır. Bu yerleşimler Hititler dağlık bir coğrafya üzerinde, höyük üzerinde veya dümdüz bir ovada kentlerini inşa etmiştir. Muhtemeldir ki Hitit Devleti siyasi, idari, askeri, ekonomik ve dini hayatını olumlu etkileyecek yerleşim yerleri önceden lokalize edilerek kentlerini kurulmuştur. Kanımızca kentlerin jeopolitik konumlarının Hititlerin gelişim ve

³¹ Mielke 2017,19

³² Bittel 1976,105.

Nermin ATİLA

büyümesine sağladığı avantaj da kentlerin kurulumunda başlıca etkindir. Yani her kent bilinçli olarak seçilmiş bir coğrafi alanda çeşitli amaçları icra etmek için kurulmuştur.

Araştırmacılar, Hititlerin *ex novo* veya *ex nihilo* yerleşim tarzının ilk bakışta bile anlaşılabilir envanter malzemesini verdiklerini iddia etmektedir. Eğer bir kentte sadece Hitit veya Bronz Çağı malzemesi ele geçiyorsa, yüksek ihtimalle yeni kurulan (*ex novo*) bir yerleşimdir. Diğer yerleşim tarzında (höyük) çoklu periodların görüldüğü malzemelere rastlanılmakta ve eski temeller, mimari olarak üslup farklılıkları görülmektedir. Ancak sadece o dönemde (*ex novo*) kurulan bir kent ise, yeni oryantasyonda yapılan düzenli mimari yapılar ve simetrik yapılar göze çarpmaktadır.³³ Bu örneği en iyi yansıtan kent Kuşaklı-Şarişsa olmuştur. Bu kentler dışında: İnandıktepe, Hüseyindede, Gavurkalesi ve Fırat yakınlarında bulunan İmikuşağı ve Korucutepe gibi yerleşimler yeni ve homojen kentler kurma çabasının göstergeleridir.³⁴

Hitit kentlerinin kronolojik olarak kuruluş ve gelişimi sadece Hattuşa ve Şarişsa kentlerinde izlenebilmektedir. Diğer kentler de hem Hititler sonrasında tahrip edilmesi hem de kent yapılarının tamamının açığa çıkmamasından dolayı kentin tam kronolojisi yapılmamaktadır. Ancak Alacahöyük, Ortaköy-Şapinuwa, Oymaağaç-Nerik, Maşathöyük-Tapikka yerleşimlerinin aynı zaman aralığı içinde kurulmuş veya iskan edilmiş olduğu kullanılan mimari üslup ve benzerliklerinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan bir kenti kurarken ilk hangi yapının yapıldığı sorusuna yanıt vermek zordur. Ancak kent yapımında ilk olarak etrafını surlarla çevreleme girişiminin yapılmış olması muhtemeldir. Özellikle güvenlik endişesinin fazla olduğu kentlerde sur yapımı önemlidir. Sonra kentin kamu yapıları yapılmış olmalıdır. Höyük tipi yerleşimlerde kendinden önceki medeniyetlerin yapıları

---

³³ Mielke 2017,19.

³⁴ Schachner 2017; 34.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

üzerinde kurulduğu ve Hititler tarafından düzenledikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Hitit kralları fethettikleri kentlerin tapınaklarına ve halklarına zarar vermediği özellikle vurgulanmaktadır. Bu durum Hititlerin kentleri yeniden inşa etmeyip sadece Hitit tarzında düzenlediklerinin kanıtıdır.

Hititler bilinçli ve devlet kontrolünde bir yerleşim politikası uygulamıştır.³⁵ Bu yerleşim politikasında kentleri birbirinden ayıracak sınırları tespit etmek hayli zordur. Fakat filolojik veriler de *arha-/irha*³⁶ ifade edilen sınır kavramı mevcuttur. Bu verilerden kentin sadece surlarla çevrili alanın sınır kabul edilemeyeceğini, kenti koronasının daha büyük olacağını anlaşılmaktadır. Çiviyazılı belgelerde sınırlara ilişkin veriler şöyledir;

Hitit krallının verdiği direktiflerde, kentin surlarla çevrili olduğunu ve dışman tehlikesi altında kent kapılarının kapandığını belirtilmektedir. Ayrıca kentin dışında olduğu anlaşılan rençberler, sığır, koyun, atlar ve eşeklerin kent içine (*intra mural*) alındıktan sonra kent kapıları kapatılmaktadır.³⁷

“Ve onlar kenti kapatsınlar. Onlar rençberleri, sığır, koyun, atları (ve) [eşek]leri (kentin) dışına bırakmasınlar.”

Bu belge kenti surlarla çevrili bir alan olarak nitelendirmekte ve dışarıda çalışan çiftçi, sığır, koyun, atların, eşeklerin kentin içine alınmasına dair bilgi vermektedir. Diğer bir deyişle, denetimini sağladığı arazilerdeki çiftçiler ve hayvanlar bir tehlike anında sur içine alınmaktadır. Ancak denetimini ve güvenliğini sağladığı kent sınırı sadece surlarla sınırlı olmamalıdır. Diğer taraftan Hitit kentlerinde yapılan araştırmalarda sur içi (yerleşimin büyüklüğünü) tespit

---

³⁵ Seeher 2011,378-389.

³⁶Puhvel 1984, 129;Ünal 2016,77

CTH 261), S. Koşak, hethiter.net/: hetkonk (v.1.97)hethiter.net/: hetkonk (v.1.97); CTH 261 ř 15 Reyhan 2017,225.

Nermin ATİLA

etmek düşünöldüğü kadar kolay bir iş değildir. Arkeolojik çalışmalarda kentlerin etrafının saran sur yapılarının tamamını tespit etmek güçtür. Bu yüzden sur sisteminin bulunamadığı yerlerde, envanter malzemesine göre kentin yayılım alanı tahmin edilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durumda da yerleşimin topraklarının günümüz yerleşenleri tarafından bir noktadan başka bir yere taşındığından dolayı kesin olarak belirlenememektedir. Kent sınırlarını belirlemek için yapılan jeofizik çalışmaları ise, bir noktada yetersiz kalmaktadır. Ancak bazı Hitit kentlerinin *intra mural* boyutunu hesaplamak mümkün olmuştur. Hatta eğer kent “höyük” tipinde yerleşim ise, kentin boyutunu hesaplamak daha kolay olmuştur.

Boğazkale-Hattuša 186 ha (*intra mural*), Alacahöyük 5 ha, Kuşaklı-Şarišša 18.2 ha (*intra mural*), Kayalıpınar- Şamuha 20 ha, Maşathöyük-Tapikka 8 ha, Alishar Höyük 14 ha, Acemhöyük 44 ha, Konya-Karahöyük 39 ha, Tell Atcana 10 ha’dır.³⁸ Ancak her kentin sadece tahkimat yapılarına bakılarak sınırlarının belirlenemeyeceğini gösteren veriler de mevcuttur. Örneğin; Boğazkale-Hattuša’da³⁹ ve Kuşaklı-Şarišša’da⁴⁰ yapılan jeofizik araştırmalarda kent surunun dışında yerleşim alanlarını bulunmuştur. Bu durum sadece kent suruna bakılarak yerleşimin sınırlarının belirlenemeyeceğinin de bir kanıtıdır.

Hitit kentlerinin sınırı hakkında bilgi veren filolojik verilerde ise, kentin surların dışında belirli bir idari sınırı olduğunu göstermektedir. Hitit kanunlarında eğer bir kişi, ait olduğu kent sınırının dışında başka bir kentte ölürsa; mirasçı 100 gipeşşarlık bir alanı kesmekte ve onu almaktadır.⁴¹

---

³⁸Glatz 2009, 132.

³⁹Schachner 2008, 142-146.

⁴⁰Müller-Karpe 1999, 97-108.

⁴¹Imparati 1992,39.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

§6 “Eğer bir kişi erkek ya da kadın, yabancı bir kentte ölürse kimin sınırları içinde ölürse yüz gipeşsar alan kessin ve «mirasçı» kendisi onları alsın.”

Hitit kentlerini yönetiminin yapıldığı ve güvenliğinin sağlandığı bir arazi sınırı olmalıdır. Muhtemeldir ki bir kentin belirli bir arazi de tarım yapılmakta sonra da diğer kentin sınırını geçilmektedir. Günümüzde bilinen kentler arasındaki mesafe hesaplanmaktadır. Ancak bu kentler arasında da henüz tespit edilemeyen yerleşmelerin olması da muhtemeldir. Hitit kanunlarında kentlerin arasındaki mesafe ve yönetim sınırı hakkında bilgi veren ipucular vardır. Hitit kanunlarının § IV maddesinde bu konuda bilgi vermektedir. Söz konusu olan bu maddede bir yerleşimin yasal sorumluluğunun kent merkezinden 3 DANNA uzakta olduğu ifade edilmiştir:⁴²

§IV Eğer bir adam yabancı bir ekin alanında ölürse eğer özgür bir adam ise (mülk sahibi) ekin alanlarının bütününi evi ve bir mina gümüş versin ve yirmi şekel gümüş versin ama eğer kadın ise üç mina gümüş versin. Ama eğer yer bir başkasının alanı değil ise, bu yönde üç mil ve o yönde üç mil hesaplasın⁴³ (3 DANNA) ve bu çap içinde eğer herhangi bir kent bulunuyorsa o zaman işte onları alsın. Eğer hiçbir kent yok ise o zaman o vazgeçsin.

Hitit ölçü birimleri hakkında bilgi verirsek, DANNA metrik değeri AMMATU veya arşın (=50 cm) ile eşdeğer tutulmaktadır. Diğer bir uzunluk ve genişlik ölçüsü olan gipeşsar yaklaşık 50 cm'ye karşılık gelmektedir. 30 AMATU veya gipeşsar'ın bir IKU değerine tekabül etmektedir.⁴⁴ 100 IKU ise, 1 DANNA yapmaktadır. Bu verilere göre bir DANNA'nın yaklaşık 1500 m.ye

---

⁴² İmparati 1992, 103; Bryce 2002,81.

⁴³ Eğer tarım yapılmamış bir arazi ise 3 DANNA ölçülmeli ve ölçülen bu alanın içerisinde bir kent tespit edilirse o bunlardan (köyün sakinleri/ yerleşimcileri) çokça olmalıdır. Eğer kent köy / kasaba yok ise, [ölen kimsenin varisi] (hakkını) kaybedecektir. İmparati 1992.

⁴⁴ Taş 2008,83.

Nermin ATİLA

karşılık geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁵ Yukarıda verdiğimiz yasa maddesinde §IV, 3 DANNA yaklaşık 4.5 km bir mesafeye tekabül etmektedir.

1 DANNA = 100 IKU = 3000 gipeşsar = yaklaşık 1500 m.

Bu hesaplama Hitit dönemindeki kentlerin sorumluluğunun 4.5 km uzağında bir araziye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca kentin yasal sorumluluğunu belirleyen 3 DANNA çapı boyutlarında bir alan Hitit yerleşimlerinin “koronasını”⁴⁶ temsil etmektedir. Diğer taraftan Hitit kentlerin yakınında bulunan kutsal dağların kent ile arasındaki mesafe yaklaşık 5 km olduğu düşünülmektedir. Kent sınırında olduğu bilinen bu kutsal dağların üzerinde çeşitli ritüellerin ve sunumların yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır.⁴⁷ Bu dağların kentlerden çok uzak olmadığı açıkça görülmektedir. Ancak araştırmacılar tarafından verilen 5 km tahmini bir ifadedir.

Kent sınırında bulunan bu arazilerin bir saatten fazla yürüme⁴⁸ mesafesinde olması durumunda ise denetim ve güvenliğin azalmasına, idarenin zorlaşmasına neden olmuş olmalıdır. Diğer taraftan bu arazilerin çok uzakta yer alması durumunda maliyetin artacağı, çiftçilerin ve hayvanların yorulup dinlenmeye zaman ayıracağı ve erzakların taşınmasının zorluğu vb. problemler ortaya çıkmaktadır.(Zaman kaybı, enerji kaybı) Ayrıca kent dışında bulunan bu insanların ve hayvanların hava kararmadan kent içine girmesi ve kent kapılarının mühürlenmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu mesafeden fazla yerlerin kent sınırı dışında kalmış olmalıdır. Aksi durumda tarımsal faaliyetlerin maliyeti

---

⁴⁵van den Hout 1990, 518: 521

⁴⁶ Corona: hale,taç. Bir yerleşimin en geniş sınırı anlamına gelir.

⁴⁷ Bahar-Turgut-Küçük 2018, 408.

⁴⁸ Bir insan açık engelsiz bir yolda 1 saatte = 5 km yol yürüyebilir. Bu insanın yüksüz koşar adım yürüyüş mesafesinde hareket etmesinde ise 1 saatte= 5-5.5km bir yol alır. Sir Gavaz 2012,212.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

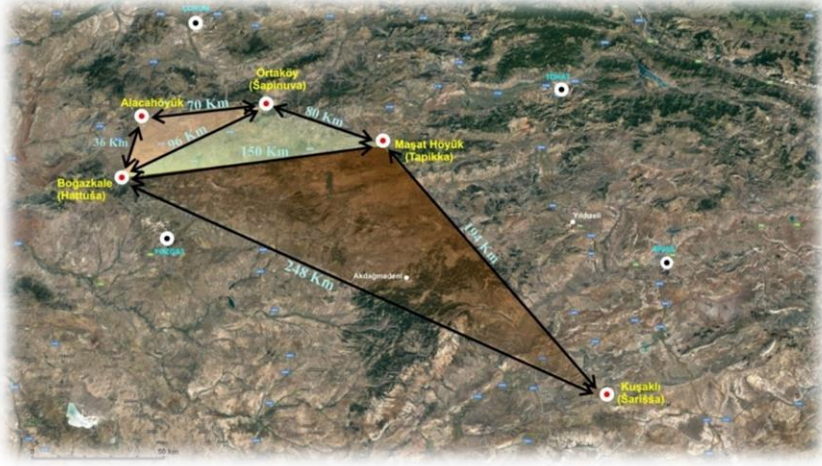
artmaktadır. Ayrıca bu yerlerde çalışan insanların verimsiz çalışmasına sebep olabilir. Kanımızca bu nedenlerden dolayı bazı yerlerde çiftlikler küçük yerleşimler kurulmuş olmalıdır. Diğer taraftan kse; Sivas ilinin batısında Geç Bronz ağı yerleşimleri ile ilgili yapmış olduğu araştırmada yerleşimler ile tarımsal faaliyetlerin yapıldığı yerler arasındaki mesafenin en az 10 km olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Mezopotamya'da Erken Uruk Döneminde kentler ile araziler arasında 5-15 km uzaklıkta olduğu anlaşılmıştır.⁵⁰ Bu konuda yapılan çalışmalar, yaşam alanı ve kent sınırının arasındaki mesafeyi hesaplamının zorluğunu göstermektedir.

---

⁴⁹ Detaylı bilgi için bkz. kse 2000, 2001.

⁵⁰ evik 2004,34.Adams 1972, 743-744. Güney Almanya'da modern kent ve kasabaların meknsal ve işlevsel dağılımını 1930'lı yıllarda W.Christaller tarafında Merkezi yer teorisi nerisi bulunmuştur. Dağ, nehir, veya kaynaklarda çeşitliliğin olmadığı bir coğrafya da yerleşim yerlerinin mekansal şablonunun mkemmell bir düzen sergilemiştir. Aynı boyut ve niteliğe sahip merkezi kent ve kasabalarda birbirine eşit mesafede yer alır. Bunlar ikincil yerleşimlerle kuşatmıştır. Bu kentlerin merkezi etki alanı altıgen biçiminde bir yerleşim ağı oluşturur. Temelde Pazar ekonomisini esas alınarak mal ve hizmetlerin dağılımında en etkin nasıl yapılacağını ne süre teoridir. . Diğer bir deyişle, ortak amaçlara hizmet eden bir alanda, iletişim ve mesafenin doğru orantılı şekilde dönüştürülmesidir. Örneğin bir kentin etrafında köylerin kentin beslenmesini karşılaması için kenti dairesel bir şekilde vrelemesi ve bir kentin diğer bir kentle arasındaki aracı işlevi yüklenen kasabaların var olması gerekmektedir. Renfrew- Bahn 1996,170-171.

Harita 2: Hitit Kentlerin Arasındaki Uzaklık

Hitit kentlerinin birbirlerine uzaklığı, Hattuša- Alacahöyük 36 km, Hattuša- Eskiypar 20,7 km, Hattuša-Şapinuwa arası 96 km olduğu, Hattuša-Tapikka 150 km, Hattuša-Şarišša 248 km Tapikka-Şarišša arası 194 km anlaşılmaktadır. Araştırmamız da yer alan bu kentlerde arkeolojik olarak en çok verinin ele geçtiği yerleşimlerdir. Elbette bu kentlerin belirli bir tarım arazilerine vardır. Bu kentlerin beslenmesini sağlayan aralarında *telipuri* olarak adlandırılan taşra bucak vb. alt bir birimlerin de olması muhtemeldir.⁵¹ Ayrıca kentlerin arasında çiftlikler ve başka kentler de var olabileceği unutulmamalıdır. Diğer taraftan, Yukarı Ülke içerisinde yer alan kentler arasındaki mesafe en yakın 15-20 km, en uzak ise 50 km olduğu düşünülmektedir.⁵² Hitit kentlerinin birbirinden kesin olarak ayıran sonuçların olmaması kentler arasındaki yolların tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kentlerin birbirine bağlayan yollar iki yerleşimi birbirine bağlayabilir veya yerleşimlerin arasındaki yollar bir kentte varmadan da son bulabilir. Hitit kentleri arasındaki birbiri üzerine güvenlik

⁵¹ Laroche 1954,48.

⁵² Glatz 2013,110.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

endişesiyle kurulduğunu düşündüğümüzde yollar ya kentleri birbirine bağlar ya da ve belirli bir askeri tesiste son bulmuş olmalıdır.

Kent sınırı belirlemek için bir diğer veri ise, arazi bağış belgeleri⁵³ ve *Feldertexte, Feldbeschreibung* denilen “tapu kadastro” metinleridir. Şüphesiz ki her kentin sınırlarının içerisinde tarlalar, bahçeler, üzüm bağları, otlaklar bulunmaktadır. Bu kentlerin sınırları içerisindeki arazilerin belirlenmesine ilişkin olarak kaleme alınmış veri çok az olup bunları yorumlamak kolay bir iş değildir. Çünkü belgelerde geçen veriler de, hangi yerleşimin yakınında olduğu, hangi kente giden yolun üzerinde olduğu, arazinin büyüklüğü, topografyası, arazinin kullanımı, ne kadar ürün verdiği, kimin işletmesinde olduğuna dair bilgiler vermektedir.⁵⁴

Haštera köyü yolunun solunda bir başka tarla. ... .kadar ölçek ürün verir. Bay Ušalla'ya aittir. Uzunluğu 240, genişliği 63 kulaçtır(?). İkinci uzunluğu 190, genişliği ise aynı. Auriya Dağında bir tarla. 6 ölçek ürün verir. Bay Papparzina'nındır. Uzunluğu 157, genişliği 30 kulaçtır(?). İkinci(?) uzunluğu aynı, genişliği 20. Hatiša⁵⁵ köylülerinin hemen karşısında bir tarla. Ürününden bir şey gösterilememiştir. Uzunluğu 230, genişliği 60 kulaçtır(?). İkinci(?) uzunluğu (ve) genişliği de aynı. Hukuki durumu müşterek(tir)(?). Yol üstünde 5 ölçek ürün veren bir tarla. Duwaštili'ye ait. Uzunluğu 200, genişliği 45 kulaçtır(?)⁵⁶

Hititçe çiviyazılı belgelerde verilen ölçü birimlerinin günümüz ölçü birimlerine dönüştürülmesi hayli güçtür. Güvenilir sonuçlar elde edilmeye çalışılmasına rağmen eskiçağlardaki ölçü birimlerine dönüştürülmesi konusunda

---

⁵³ Arazi bağış belgelerinin üzerinde genel olarak Tabarna mühürleri basılıdır. Arazinin konumu, coğrafi özellikleri, yüz ölçümü, üzerinde yaşayan ırgat sayısı, verdiği ürün, hediye edilen kişinin kimliği ve tanıkların listesi yer alır ve sahtekârlığa karşı arazi belgesini kendi zimmetlerine geçirecekler için lanet yer alır. Mühür baskısı bizzat tabletin üstündedir (genellikle orta yeri).

⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Souček 1959.

⁵⁵ del Monte Tischler 1978 103.

⁵⁶ KUB 8.75 + i 59; KUB 8.75 + iv 1-13; Taş 2008,78.

Nermin ATİLA

netlik yoktur. Hitit belgelerinde karşılaştığımız gipeššar teriminin Babil kübitine karşılık gelmektedir. Ancak Klengel; gipeššar'ın min. 600 m²—maksimum 11.600 m².lik bir alan ölçüsüne karşılık geldiğini iddia etmiştir. Paroussis ise, kadastro metinlerinde karşılaşılan parsellerin minimum 200, maksimum 11.600 m² boyutlarında olduğu iddiasındadır.⁵⁷ Hitit çiviyazılı belgelerde arazilerin ortalama büyüklüğünü belirlememiz bu konuda tahmin yürütmemiz zordur. Çünkü belgelerde geçen bu araziler bir arazi sahibinin veya çiftliğin mülkleri olsa bile bahsi geçen bu mülkler farklı köy ve kasaba bölgesine dağılmıştır. Bu yüzden arazilerin hangi kentin yönetim sınırında olduğu tespit edilememektedir. Ancak belgelerde sınır kavramının önemini gösteren pek çok veri bulunmaktadır.

Hititlerde, sınır ihlali konusunda son derece hassas oldukları belgelere yansımıştır. Hititçe çiviyazılı belgelerde *paršija-* ve *tepnu* “sınır ihlali” ve “mülkiyet ihlali” gösteren bir ifadedir.⁵⁸ Ayrıca sınırlar kutsal sayıldığından dolayı, ihlal edildiğinde arındırılması gerekmektedir. Sınırı ihlal eden kimse bir koyun, on ekmek, bir kap kaliteli bir birayla araziye arındırılmaktadır. Ayrıca sınır ihlalini yapan kişi arazinin sahibi çok küçük ölçekte bir bedel ödemektedir.⁵⁹

§168 Eğer bir ekin alanının sınırını biri ihlal ederse bir aggala götürsün; ekin alanının sahibi bir gipeššar alan kessin ve kendisi için < onu> alsın ve sınırı ihlal eden kimse bir koyun on ekmek bir kap iyi cins bira versin ve yeniden alanı arındırsın.

Hititçe çiviyazılı metinlerde bağ ve şarap konusunda çok az bilgi bulunmaktadır. Ancak devlete ve tapınaklara ait bağların olması, çeşitli şarapları ifade eden kelimeler vardır. Ayrıca Hititler bağ bozumu bayramının (EZEN GIŠGEŠTIN *tuhšuwāš*) olması ve hatta çok sayıda görevlinin üzüm, şarap ile birlikte anılan unvanlara sahip olması bize bu konuda verilen önemi açıkça

---

⁵⁷ Paroussis 1985, 40-41.

⁵⁸ Imperati 1992,157;Ünal 2016,533.

⁵⁹ Imperati 1992, 157-159.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

yansıtmaktadır. Hitit kanunlarında ise, bazı bağların çitlerle çevrilerek sınırlarının belirlendiği görölmektedir. Bağın sınırlarını gösteren çitlerin içinden bağ çubuklarını biri çalarsa, sınır ihlalini gerçekleştirmiş olur. Ayrıca yaptığı hırsızlık için ise kefareti ödemektedir.⁶⁰

§108 Eğer bağ çubuklarını çitlerle çevrili bir bağdan biri çalarsa eğer yüz ağaç < ise> altı Şekel gümüş versin ve < böylece suçu> evinden uzaklaştırır; ama eğer çitlerle çevrilmemiş bir < bağ ise> ve bazı çubuklarını çalarsa üç Şekel gümüş versin.

Hitit kanunlarında kötü niyet olmadan, bir sınır ihlalinde bulunan bir kişi olursa herhangi bir kefareti uygulanmamaktadır. Sadece Güneş Tanrısı ve Fırtınası için bir tören düzenleyerek iri bir ekmeği parçalamaktadır:⁶¹

§ 169 Eğer bir ekin alanını biri satın alırsa ve < onun> sınırını ihlal ederse iri bir ekmeğ alsın ve Güneş tanrısı için < onu> parçalasın ve desin: Benim terazimi toprağa diktin; řu Şekilde desin < ey> Güneş Tanrısı < ey> Fırtına Tanrısı karşıtlık sebebi yoktur.

Hitit kentleri sadece sınırları ile ayrılmadığı kent kimlikleriyle de ayrıldığını söylemek mümkündür. Çünkü her kentin ayrı bir “kent kimliğine sahip olduğu” anlaşılmıştır.

Hitit Kentlerinde Öne Çıkan “Kent Kimlikleri”

Lynch kimliği “ bir objenin diğer objeden farklı ve özgün olma durumu” olarak ifade etmekte ve kimliğin kendine has olduğunu ve hiçbir Şeyle eşit olmadığını savunmaktadır.⁶² Noberg- Schulz, her mekanın farklı bir ruha sahip olduğu vurgular ve o yerin kimliğinin de belirli zorunluluklardan ortaya çıktığını

---

⁶⁰ Imperati 1992, 125.

⁶¹ Imperati 1992, 159.

⁶² Lynch 1960.

Nermin ATİLA

öne sürmektedir. Bir kentin karakteri, çevresel etkenlerle birlikte oluşan renk, doku, biçime bağlı oluşan bir durumdur. Bu özellikler bir araya gelerek o kentin karakteristik özellikleri haline gelir.⁶³ Diğer bir deyişle, her kentin belirli bir ruhu, atmosferi ve misyonu vardır.

Hitit yerleşimlerinin “kent kimlikleri” uzun bir süreçte, farklı birçok unsurun bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Öncelikle Hititler kendilerinden önceki kültürlerin üzerinde höyük tipi yerleşimleri deneyimlemişlerdir. Bu yerleşimler, belirli bir kültürü ve mimariyi yansıtan birimlerdir. Şüphesiz ki bu kültürel birikim kentlerin ve kent kimliklerinin oluşumunda büyük ölçüde etkilidir. Diğer taraftan Hititler farklı coğrafi alanlarda kurdukları kentler, kendilerine has özelliklerle var olmuştur. Bu durum coğrafi farklılıklar, kentin jeopolitik önemi, mimari yapısı, hiyerarşik durumu, ekonomisi, halkı vb. unsurlarla kendiliğinden oluşmaya başlamıştır. Kısacası, Hititler kendi bünyelerinde farklı kimliklerde kentler inşa etmişlerdir. Bu durum bir kenti diğerlerinden ayıran özel kılan pek çok unsurun bir kentte toplanmasına neden olmuştur. Ancak bu kimliklerin bir anda oluşmadığı zamanla o kentle özdeşleşmiş olduğunun da altını çizmeliyiz.

Hititçe çiviyazılı belgelerde kent kimliklerine dair pek çok veriler satır aralarından izlenmektedir. Hitit kralları “LUGAL GAL LUGAL KUR URU HATTI”, “*Hatti Ülkesinin Büyük Kralı*” olarak ifade etmektedir.⁶⁴ Böylece kral siyasi kimliğini ön plana çıkararak övünmektedir. Hititlerin başkenti Hattuşa, hem yönetim ve idarenin merkezi hem de, kutsal bir kenttir. Hitit krallarının ikamet merkezi olan Hattuşa'nın da idari kimliğinin daima öne çıktığını anlaşılmaktadır. Başkent Hattuşa ülkede bulunan bütün kentlerin idari, askeri, dini, açıdan bağlı olduğu birimdir. Ancak Hattuşa, II Muwattali döneminde, başkentin, Hattuşa'da Tarhuntaşša kentinde taşınmasıyla birlikte idari kent

---

⁶³Norberg-Schulz 1980,13-14.

⁶⁴Otten 1981,4-5; Güterbock 1956,59.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

kimliğini” kaybetmiştir. Hatta Hattuša'nın kent yönetimi Mitannumuwa isminde bir katibe bırakılmıştır.⁶⁵ Diğer taraftan Hitit kentleri Teokratik- Monarşi ile yönetildiğinden dolayı birçok kent idari kimliğinin yanı sıra, dini bir kent kimliğine de sahiptir. Ancak her kentin temelinde dini özellikler görülmesine rağmen bazı kentlerde bu durumun daha farklı boyutta olduğunu söyleyebiliriz: “Kutsal Kent-Kült Kenti”. Bu iki kavram birbiri yerine kullanıldığı ve aralarında bir seçki yapılmadığı görülmektedir. Ancak bir veya birden fazla tanrıya adanmış olan kentlerin “kutsal kent”⁶⁶ çeşitli tapma ve tapınma işlemlerin yapıldığı, kültüsel etkinliklerin düzenlendiği kentlere de “kült kenti”⁶⁷denilebilir. Elbette hemen hemen her kentte kültüsel faaliyetler yapılmaktadır ama her kentin tanrısı yoktur. Bu da kutsal kent tanımını ortaya koymaktadır. Araştırmacılar bu konuda bir ayırım gözetmediklerinin altını çizmek isteriz. Hititler başkent Hattuša yaklaşık 1000 tanrıya sahip bir “kutsal kent”tir. Hatta bu durum M.Ö. 16. yy Hattuša'nın Yukarı Şehri'nin⁶⁸ kurulmasıyla birlikte daha belirgin hale getirilmiştir. Diğer bir deyişle, Hattuša'da yeni bir “kutsal kent” kurulmuştur. Ancak bu yeni kentin de kutsal kent kimliğini başkentin Tarhunntašša'ya taşınmasıyla kaybettiğini söylemek mümkündür. Çünkü kentte bulunan pek çok tapınak iş evi olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.⁶⁹ Fakat kısa bir süre sonra başkentin III.Murşili döneminde tekrar Hattuša taşınmasıyla “idari bir merkez, kutsal kent” kimliklerini tekrardan kazanmıştır. Nitekim kentlerin kimliklerinin zamanla oluştuğu ve bazı durumlarda da yöneticiler tarafından “kimliksizleştirildiği” açıkça görülmektedir. Ancak bu kentin ideolojik açıdan uzun bir süreçte elde ettiği bu kimliklerin başka bir kente entegre edilemeyip, Hattuša'da taşınması da son derece önemlidir.

---

⁶⁵ Dinçol 1982,98.

⁶⁶ Kutsal “ tanrıya adanmış olan, tanrısal olan”. <http://www.tdk.gov.tr/>.

⁶⁷ Kült “kutsama din, dini tören, ayin”.

⁶⁸ Schahner 2010, 676.

⁶⁹ Schachner 2018.

Nermin ATİLA

Alacahöyük, Hititler döneminde kutsal bir kent olan Arinna ile özdeşleştirilmektedir.⁷⁰ Hitit panteonunda başında “Arinna’nın Güneş Tanrıçası Hepat” olduğu bilinmektedir. Ayrıca kent bayram törenleri sırasında ziyaret edilmekte, Arinna’nın Güneş Tanrısı için çeşitli sunumlar kültürel faaliyetler yapılmaktadır.⁷¹ Arinna ve Nerik Zippalanda gibi kutsal kentlerin rahipleri her türlü vergiden muaf tutulmuştur.⁷²

Şapinuwa, “idari ve kutsal kent kimliğine” sahip bir Hitit kentidir. Ayrıca Hitit krallarından (M.Ö. 1400-1380) III.Tuthaliya -Taduhepa kral çiftinin bir dönem yaşadığı bir başkenttir.⁷³ Ancak kent kısa süre “başkent kimliğini” üstlendiği ve daha sonra bu kimliğini kaybettiği anlaşılmaktadır. Hititçe çivi yazılı belgelerde Şapinuwa ve Tapikka saraylarının ilişkisini gösteren bir ipucu bulunmaktadır. Ortaköy- Şapinuwa’da bulunan sarayın üst merciide olduğu ve Maşathöyük-Tapikka’daki saraya çeşitli talimatlar verdiği anlaşılmıştır.⁷⁴ Bu durum sarayın bölgesel bir idare merkezi olduğunun göstergesidir. Diğer taraftan Şapinuwa, Hurri kültürünün yoğun olarak hissedildiği bir yerleşimdir. Hititçe çiviyazılı belgelerde kentin, iki Fırtına Tanrısı olduğu yazılıdır. Bu durum araştırmacılar tarafından Hitit-Hurri birlikteliği olarak yorumlanmaktadır.⁷⁵ Henüz bu tanrılara ait tapınakların bulunamamasına rağmen, kentte pek çok kutsal mekan tespit edilmiştir: C ve D, binası, Ağılönü mevkiide bulunan kutsal mekanlar ve kurban çukurları. Filolojik verilerde ise ağız yıkama ritüellerinin (*itkalzi*) hazırlandığı bir kenttir.⁷⁶

---

⁷⁰Popko 1994, 29-31; Haas 1994, 592.

⁷¹ KUB IX 16 1, Sir Gavaz 2012.

⁷² Hitit Kanunları § 50-51, 54, Imparati, 1992, 68-71, 72-75.

⁷³ Süel-Süel 2014,179-182.

⁷⁴ Alp 1991,36-37; Siegelová 2001,200-2002,

⁷⁵Süel 2013, 138-139.

⁷⁶Süel 1998,552.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

Nerik, Fırtına Tanrısı'nın evi (^dURU^UNerik)⁷⁷ olarak nitelendirilen kutsal bir kenttir.⁷⁸ Nerik, I. Hantili zamanında Kaška hakimiyetine giren ve III. Hattušili döneminde⁷⁹ Hititlerin ele geçirdiği bir kenttir. Nerik'in Kaška hakimiyetinde olduğu dönemlerde Fırtına Tanrısı ve diğer tanrılar için kurbanlar, sunumlar başka bir kült kenti olan Hakmiş'te yapılmıştır.⁸⁰ Diğer taraftan Nerik Hitit kontrolünde olmadığı dönemlerde bile kutsal kent kimliğini muhafaza etmiştir. Başkent Hattuša'nın "Kutsal Kent Kimliğini" bir dönem kaybetmesine rağmen, bu kentin kutsal kent kimliğini muhafaza ettiği dikkati çekmektedir.

Hititlerin Koruyucu Tanrı (^dLAMA) nın kutsal kenti olarak bilinen Karahna'nın lokalizasyonu yapılmamıştır. Ancak kent hakkında bilgi veren envanter metninde, büyük bir kutsal kent olduğunu anlaşılmış ve 755 kült personelinin bulunduğu kaydedilmiştir.⁸¹

Šamuha, Hititlerin idari ve kutsal kent kimliğine sahip bir kentidir. Hititçe çiviyazılı belgelerde Šamuha kenti genellikle tanrı ve tanrıçalarıyla birlikte anılmaktadır. Kentin en önemli tanrısının Tanrıça Istar olduğu ve İmparatorluk döneminde bu tanrıya ait pek çok tapınak yapıldığı bilinmektedir. Kentin kutsal kimliğini yansıtan pek çok belge ele geçmiştir. Bu kentin birden fazla tanrıya sahip olduğu anlaşılmıştır: Šamuha'nın Fırtına Tanrısı, Hepat, Huwariyanzipa, Huwasanna, Zappana, Hantitassu, ^dGE₆ (Kara tanrıça). Ayrıca kutsal dağ ve nehirleri de bulunmaktadır.⁸² Diğer taraftan Hitit kralı II.Muwattalli'nin III.Hattušili'yi yönetici olarak atadığı idari bir kent olduğu bilinmektedir. Hatta

---

⁷⁷Nerik; Samsun İli Vezirköprü ilçesinde bulunan Oymaağaç olduğu anlaşılmıştır.

Arkeolojik kazı çalışmaları Prof. Dr. Rainer Maria Czichon ve Prof. Dr. Jörg Klinger başkanlığında 2005 yılından günümüze kadar devam etmektedir. Czichon 2013, 298

⁷⁸Goetze 1957,102, Czichon 2010,158,Ünal 2014,330.

⁷⁹Otten 1981,20-21.

⁸⁰KUB 28.80 Ay IV x+1-11 von Schuler 1965, 160-163;Ünal 2014,331;

⁸¹Darga,1973, 17.

⁸²Turgut 1997, 274-282.

Nermin ATİLA

araştırmacılar Yukarı Ülkenin idari merkezinin Şamuha olduğunu anlaşılmaktadır.⁸³

Şarissa, idari ve kutsal kent kimliğine sahip bir Hitit kentidir. Bu kent “EN URU ŠARIŠŠA” “Šarišša Kentinin Beyi” olarak bahsedilen bir görevli kent yönetiminden sorumludur. Kentte “Šarišša kentinin kralı” yazılı resmi bir mührü ele geçmiştir. Hattuša’daki Büyük krala tabi olan bu görevli, Šarišša’da kendini kral unvanı ile tanımlamış (“Büyük” ifadesi olmadan) yerel bir hükümdar yaşamıştır.⁸⁴ Kentin yönetiminde ise kral unvanı taşıyacak kadar bir kişinin yer alması da idari bir kent olduğunun göstergesidir. Šarišša’da kutsal kent kimliğini yansıtan pek çok veri ele geçmiştir. Kentin Kuzey terasında bulunan tapınak, Hitit kentleri arasındaki en büyük tapınak olan C binası (4660 m²), *huwasi* taş ve kutsal olduğunu düşünülen dağı⁸⁵ ve Šuppitaššu/Gölgediği gölünün varlığı kentin kutsallığını yansıtan başlıca unsurlardır.⁸⁶

Hititlerin kutsal kentleri tanrılara adanmış yerleşimler olarak sınıflandırılmasına rağmen, kült kentlerini belirlemek hayli zordur. Bunun için büyü, ritüel, bayram törenleri hakkında bilgi veren metinlerin tek tek incelenmesi gerekmektedir. Bu yüzden her kutsal kentin kült kenti niteliğine sahip olduğunu bilen araştırmacılar kült kenti nitelendirmesini daha çok kullanmıştır. Sadece kült gezileri sırasında tanrı ve tanrıçalarıyla kutsanan kentlerin listesi yapılmıştır; Ankuwa, Arinna, Nerik, Karahna, Katapa, Zippalanda, Taurpa, Tauriša, Tawiniya vb.⁸⁷ Ancak belgelerden kesin ayırdığımız bir kült kenti yoktur. Hemen

---

⁸³ Garstang-Gurney 1959,33;Turgut 1997,277.

⁸⁴ Müller-Karpe 2017, 59-60.

⁸⁵ Müller-Karpe 2015,83.

⁸⁶ Müller-Karpe 2002, 474.

⁸⁷ del Monte- Tischler 1978, del Monte 1992.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

hemen hepsinde kültürel faaliyetler yapılmasına rağmen, kutsal kent niteliğindeki kentler belirlidir.

Maşathöyük-Tapikka, Hattuşa 'da 150 km uzaklıkta bir idari kenttir. Bu kent Kaşka sınırında güvenlik amacıyla kurulmuştur. Hatta araştırmacılar Tapikka'ya "sınır garnizon kenti" olarak nitelendirmektedir. Kent yönetiminden *BĒL MADGALTI* "askeri vali"⁸⁸ sorumludur.⁸⁹

Tiliura, Hititçe çiviyazılı belgelerden Hitit –Kaşka arasında sınır kenti olduğu anlaşılan "idari kent" kimliğindedir. II. Hantili döneminde sınır yerleşim yeri olarak kurulmasına rağmen, düşman toplulukları tarafından baskısıyla terk edilmiştir. Fakat II. Murşili döneminde kent yeniden yerleşime açılarak muhtemelen savaş tutsakları (NAM.RA⁹⁰) yerleştirilmiştir.⁹¹ III. Hattuşili ise Tiliura halkına verdiği bir buyrukta kentin nüfusunun Hititlilerden oluşmasını istemektedir. Böylece sınırları etnik olarak da birbirinden ayırmaktadır.⁹²Tiliura Hititlerin kimikleştirmeye çalıştığı bir yerleşim olmasına rağmen uzun süre istenilen başarı elde edilememiştir. Ayrıca Hititçe belgelerde sadece EN.KUR⁹³ "ülkenin beyi"nin yönettiği kent Tiliura olduğu görülmektedir.⁹⁴

Diğer taraftan Hititçe çiviyazılı belgelerde kentler, yetiştirdikleri ürünlerle de öne çıkmaktadır; Wiyanawanda " şarap kenti". Bu kent Hititçe *wiyana-* şarap anlamında gelen sözcük ile *wanda-* aidiyet ekiyle üretilmiştir.⁹⁵ Bu

---

⁸⁸ HW, 271; HZL, 111; Alp, 1952, 42-43; Alp, 1947, 399.

⁸⁹ Alp 1952, 42-43; Alp 1947, 399.

⁹⁰ "Hititlerin fethettikleri kentlerde savaş sonrasında ganimet olarak alıkonulan kişiler" Puhvel 1984, 166; Ünal 2016, 367.

⁹¹ CTH 89, Bozgun 2017, 35-41.

⁹² CTH 89, von Schuler 1965, 45-148; Murat, 2016, 149-150.

⁹³ HZL, 111.

⁹⁴ Pecchioli Daddi 1982, 452.

⁹⁵ Alp 1999, 72.

Nermin ATİLA

kentin şarapçılık ve bağ açısından zengin olduğu için bu şekilde adlandırılmış olmalıdır.⁹⁶Halappa kentinde yaşayan insanlardan tuzcular olarak nitelendirilmektedir. Durmitta kenti ise tuzun yoğun olarak çıkarıldığı bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁷

Sonuç olarak; Hititlerde kenti, surlarla çevrili bir alan olmaktan ziyade, geniş sınırlara sahip bir yerleşim yeri olarak tanımlayabiliriz. Diğer deyişle, kent, *intra mural* ve *extra muros* yerleşimden oluşan bir bütündür. Hititlerin denetim ve güvenliklerini sağladıkları kent sınırı henüz net olmasa da 4,5-5 km olması muhtemeldir. Arkeolojik ve filolojik veriler, her kentin bir kimliği olduğunu, belirli bir amaç ve fonksiyonu icra ettiğini göstermektedir. Hitit kentlerinin kimliklerini: idari, dini, olarak sınıflandırmak mümkündür. Ülkenin bütün yasama, yürütme, yargı organlarının toplandığı, kralın ikamet ettiği, yönetim merkezi olan kentlere başkent kimliğine sahiptir: Hattuşa ve Tarhuntaşsa. Diğer taraftan bazı kentlerin bölgesel olarak idari merkez olduğu görülmektedir. Bu kentlerin sarayları etrafındaki pek çok saraydan rütbe olarak üstte olduğu ve bölgesel yönetim merkezleri olduğu anlaşılmıştır. Bunlar: Şapinuwa, Tapikka, Şamuha. Hitit Devleti'nin yönetim sistemi Teokratik-Monarşi olduğundan dolayı hemen hemen her kentin temelinde din barınmaktadır. Ancak bazı kentlerin sadece dini amaçlı “kutsal kent” olarak nitelendireceğimiz kimliğe sahip olduklarını söylemeliyiz. Bu kentler bir veya birden fazla tanrıya adanan, dağları ve nehirleri kutsal sayılan, çeşitli kült faaliyetlerinin yapıldığı ve dini yapıların yoğunlukta olduğu yerleşimlerdir. Örn: Hattuşa, Arinna, Nerik, Şamuha, Şapinuwa, Şarişsa. Bu kentlerden “Kutsal kent Nerik”, Hititlerin kontrolünde olmadığı dönemlerde

---

⁹⁶ Günümüzde şaraplarıyla ünlü olan Nevşehir bağ ve bağcılık yönünden de zengin bir ilimizdir. Ayrıca Kavaklıdere'nin şarapları da ünlenmiştir. Nitekim eskiçağ uygarlıklarında da bu kentin bu yönüyle öne çıkıp yükselmektedir. Bu durum eskiçağlarda değişmemiş ve meşhur olduğu şeyle kentler anılmaya başlanmış olmalıdır. Alp 1999.

⁹⁷ Erkut 1992, 1-7.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

bile “kutsal kent kimliğini” korumuştur. Hititler başkentlerini Hattuşa’dan Tarhuntaşa’a taşınmasıyla Hattuşa idari, kutsal kimliğini kaybetmiştir. Fakat Nerik, Kaşkalıların elinde olduğu sũre içerisinde de “kutsal kent” kimliğini korumuştur. Diğer taraftan araştırmacılar kũlt kenti–kutsal kent tanımlamalarında bir ayırım gœzetmemektedir. Ancak hemen hemen her kentte kũltel faaliyetler yapılabilir. Fakat her kent kutsal değildir. Bu kavramların i ie girmiş halkalar olduğu ve birbirinden ayırmak zor olmasına rağmen, kanımızca kũlt kenti nitelemesi kutsal kentlerin karşılığı değildir.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

Adams, R.M. 1972, “Patterns of Urbanization in Early Southern Mesopotamia”, *Man Settlement and Urbanism*, ed. P.J.Ucko-R.Tringham-G.W.Dimbleby, s. 735-749.

Aktũre, S.1985, Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerinde Değerişimler, Tanzimant’tan Cumhuriyete Tũrkiye Ansiklopedisi, İletişim, 3. S. 891-904.

Alp, S. 1947, “Hitit Kralı IV. (?) Tuthaliya’nın Askeri Ferman”, *Belleten*, XI/43, TTKY, 383-402.

Alp, S., 1952, “Hitit Devletinin İ Bũnyesi”, *IV. Tũrk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, 38-45.

Alp, S., 1999, *Hititlerde şarkı Mũzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu’da Őzũm ve şarap*, Kavaklıdere Kũltũr Yayınları, Ankara.

Alp, S., 2001, *Hitit Çağında Anadolu: ivi yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tũbitak Yayınları, Ankara.

Nermin ATİLA

Bahar H., Turgut M., Küçük B., 2018, "Hititlerde Yerleşim Yeri – Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 39, Konya s. 403-424.

Beckman G. 1999, The city and country in Hatti, In H. Klengel and J.Renger (eds.) *Landwirtschaft im alten Orient : ausgewählte Vorträge der XLI. Rencontre Assyriologique Internationale*, Berlin 4-7.7. 1994, *Berliner Beiträge zum Vorderen Orient* 18 Berlin : Dietrich Reimer.

Bittel K., 1976, *Die Hethiter*, München.

Bozgun Ş., 2017, CTH 89: Çivi yazılı Belgelerde Hitit Sınır Kenti Tiliura (I), *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 11/1 s.29-74.

Brandenstein C.G. von 1940, *Zum Churritischen Lexikon ZA*, 46, s. 83-115.

Bryce T., 1998, *The Kingdom of the Hittites* Oxford, Oxford University Press.

Bryce, T. (2002). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Czichon R. M., 2013., *Oymaağaç Höyük/Nerik* (Ed. Doğan-Alparslan, Meltem / Alparslan, Metin), YKY, İstanbul 298-313.

Czichon R.M. 2010, *Zur Lage von Nerik*, 7. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, s. 157-162.

Çevik, Ö. 2004, *Anadolu'da Kentleşme Süreci*, *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi*, İzmir.

Darga, M., 1973, *Karahna Şehri Kült Envanteri (Keilschrifturkunden aus Boghazköi XXXVIII 12)*, İstanbul.

de Martino S., Giorgieri M., 2008, *Literatur zum Hurritischen Lexikon (LHL)* Band 1. A. Firenze.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

del Monte, G.F–Tischler, J., 1978,*Die Ortsund Gewassernamen der Hethitischen Texte*, RGTC VI/I, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.

del Monte, G. F. – Tischler, J., 1992, *Die Orts und Gewassernamen der Hethitischen Texte*, RGTC VI/II, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.

Dinçol, M.A. 1996, Eski Anadolu Dillerinde “ Yerleşim” ve “Konut” *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 116-121.

Dinçol, M.A. 2002, Maşathöyük Kaşka Sınır Bölgesinde Bir idare Merkezi, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Deutschland s. 446-447.

Dinçol, M. A., 1982, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Görsel Yayınlar Ansiklopedisi, Ankara, 18-120.

Emre, K. 2010, “Kaniş’in Keşfinin Hikayesi”, Anadolu’nun Önsözü Kültepe Kaniş Karumu Asurlular İstanbul’da, *Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları*, Kayseri

Erkut, S. 1992, Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna’nın Yeri, *Fs*, Ankara, s.159-165.

Erol, H. 2012, Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Şehir Devletlerinin İdari Yapısı”, 38. *Icanas, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Tarih ve Medeniyet Tarihi, C. 2, Ankara, s. 1305-1316.

Garstang, J. Gurney, O. R. 1959, *The Geography Of The Hittite Empire*, London Bristish Institute of Archaeology at Ankara.

Glatz, C., 2009, “Empire as Network: Spheres of material interaction in Late Bronze Age Anatolia.” *Journal of Anthropological Archaeology* 28 , s.127-141.

Glatz, C. 2013, “Contact, İnteraction, Control The Archaeology of Inter Regional Relations in Late Bronze Age Anatolia,” University College London, *The Degree Of Doctor Of Philosophy*, United Stated.

Nermin ATİLA

- Goetze A., 1957, *Kleinasien* München.
- Günbattu, C. 2012, *Kültepe – Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.
- Güterbock H.G. 1956, The Deeds of Suppilliuma as Told by His Son, *Murşili II JCS* 10, S. 41-68, 75-98,107-130.
- Haas V. 1998, *Die hurritischen Ritualtermini in hethitischem Kontext ChS I/9*, Roma.
- Haas V.- Wilhem G., 1974, Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna AOATS.3.
- Haas V., 1994, *Geschichte Der Hethitischen Religion* Leiden – New York- Koln: Brill
- Holton, R. J. (1999). *Kent Kapitalizm ve Uygarlık*, çev. Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, Ankara.
- HW: Friedrich J., 1952, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg
- HW²: Friedrich, J - Kammenhuber, A., 1975, *Hethitisches Wörterbuch 2nd edition*, Heidelberg.
- HZL: C.Rüster - E.Neu, 1989, *Hethitischen Zeichenlexion*, Wiesbaden.
- Imparati, F. 1992, *Hitit Yasaları*, İtalyan Kültür Heyeti, (Çev. E. Özbayoğlu), Ankara.
- Karaman Z. T., 1998 *Kent Yönetimi ve Politikası*, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Karağuz, G., 2002, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitapevi Yayınları 48, Konya.
- Laroche, E. 1954, Rev of : Friedrich J 1952-1954 in RA 48, (1954) 45-49,219-220.
- Larsen, M. T. 1976, “*Old Assyrian City-State and Its Colonies*”, *Akademisk Forlag*, Copenhagen, s. 234-235.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

Lebrun, R. 1976, *Samuha Foyer Religieux De l'empire Hittite*, Louvain. La Neuve

Lynch, K., 1960, *The Image of the City* Cambridge, M.A: The MIT Press.

Mielke D.,P, 2017 Hittite Settlement Policy , Places and Spaces in Hittite Anatolia I: *Hatti and East Proceedings of an International Workshop on Hittite Historical Geography*, ed. M.Alparaslan İstanbul: Türk Eskiçağ Entitüsü Bilimleri Yayınları s. 13-27.

Mielke, D.P., 2014 “Şehirler ve Yerleşim Düzeni”, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, YKY, İstanbul, 136-150.

Murat, L. 2016, *Anadolu'da Kaşkalar*, Hel Yayınları, Ankara.

Müller-Karpe A. 1999, Untersuchungen in Kuşaklı 1998, MDOG 131, s. 57-113.

Müller-Karpe, A. 2002, “Kuşaklı-Şarişsa Yukarı Ülke'de Bir Kült Merkezi, Maşathöyük Kaşka Sınır Bölgesinde Bir idare Merkezi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanrılı Halk*, Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, Bonn, s. 470-474.

Müller-Karpe, A. 2015, “Planning a sacred landscape examples from Şarişsa and a Hattusa”, *Sacred Landscapes of Hitittes and Luwians Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi Florence*, February 6 th- 8th 2014, ed. Anacleto D'agostino, Valentina Orsi, Giulia Torri, Firenze University Press, s.83-93.

Müller-Karpe, A. 2017, *Sarissa Die Wiederentdeckung einer hethitischen Königsstadt*, Philipp von Zabern, Germany.

Neu E., 1988, Zur Grammatik des Hurritischen auf der Grundlage der hurritischhethitischen Bilingue aus der Boğazköy-Grabungskampagne 1983, *Hurriter und Hrurritish Xenia* 21, s. 95-115.

Neu. E., 1974, *Der Anitta – Text, StBoT 18*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Nermin ATİLA

Norberg-Schulz C. 1980, *Genius Loci : Towards a Phenomenology of Architecture*, New York Rizzoli.

Otten H., 1981, *Die Apologie Hattušiliš III. Das Bild der Überlieferung StBoT 24*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Ökse T., 2000, *Neue hethitische Siedlungen zwischen Maşat Höyük and Kuşaklı*, İstanbul Mitteilungen 50, s. 87-111.

Özgüç, T. 1950, *Türk Tarih kurumu tarafından yapılan Kültepe Kazısı Raporu 1948*, TTKY Ankara.

Paroussis, M. 1985, *Les listes de champs de pylos et Hattuša et le régime foncier mycénien et Hittite. Rechtsphilosophische und Rechtshistorische Studien 2* Köln, Böhlau.

Pecchioli Daddi F., 1982, *Mestieri, Professioni e dignità nell' Anatolia antica*, Roma.

Popko, M. 1994, *Zippalanda Ein Kultzentrum im Hethitischen Kleinasien*, Heidelberg, Universitätverlag.

Puhvel J., 1991, *Hittite Etymological Dictionary Vol. 3 Words beginning with H*, Trends in Linguistics, Mouton De Gruyter, Berlin New York.

Puhvel, J. 1984, *Hittite Etymological Dictionary Vol I: Words beginning with A; Vol 2: Words beginning with E and I*, Berlin –New York –Amsterdam.

Reyhan, E., 2017, *Hittit Devletinde Yönetim ve Siyaset Direktif, Yemin ve Sadakat*, Bilgin Kültür Sanat yayınları, Ankara.

Schachner A. 2017, *The Historical Development of the Urban Geography of Hattuša the Hittite Capital City and Beyond. Place and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti I: Hatti and East Proceedings of an International Workshop on Hittite Historical Geography* ed.

Hititlerde Kent ve Kent Kimliği Üzerine Bir Değerlendirme

Schachner, A., 2018, Hattuša Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde, Homer Kitapevi. (Basım aşamasında)

Schachner, A. 2008, Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattusa 2007, AA1, s. 131-161.

Schachner, A. 2010, M.Ö. 16. Yüzyıl: Hitit Anadolusu'nda bir Dönüm Noktası, VII.Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, Çorum, s. 661-692.

Seeher, J. 2011, The plateau: The Hittites, F. Mc Mahon – S. Steadman ed *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000-323 BCE*, Oxford s. 376-392.

Sir Gavaz Ö. 2012, *Hitit Krallarının Kült Gezileri*, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum.

Souček V. 1959, Die Hethitischen Feldertexte., *Archiv Orientalni* 27: 5-43; 379-395.

Siegelová, J. (2001). "Der Regionalpalast in der Verwaltung des Hethitischen Staates", *AoF* 28, 2, s.193-208.

Süel A., 1995, Ortaköy'ün Hitit Çağındaki Adı, *Belleten LIX* 225, 276-283.

Süel A., – Süel M., 2014, Şapinuwa: Hitit Devleti'nin Başka bir Başkenti, *YKY yayınları*, ed. Meltem Alparslan-Metin Alparslan, İstanbul, s.178-193.

Süel, A., 1998, "Ortaköy-Şapinuwa: Bir Hitit Merkezi", *TÜBA-AR I*, 37-61.

Süel, A., 2013, "Şapinuwa'nın Kraliçesi: Taduhepa", Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul, 137-145.

Taş İ., 2008, Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi C. 1, S.1*, s. 73-90.

Nermin ATİLA

Tischler J., 1977, Hethitisches etymologisches Glossar, Innsbruck s. 166.

Turgut Y. 1997, "M.Ö. Binyıl Anadolu kentlerinden Şamuha'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine", *TAD*, S.30, s. 273-287.

Ünal A., 2014, *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi Puduhepa ve Zamanı*, Hitit Üniversitesi Yayınları, Çorum.

Ünal A., 2016, *Hititçe- Türkçe, Türkçe- Hititçe Büyük Sözlük*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara .

van den Hout T., 1990, Maße und Gewichte. Bei den Hethitern in D.O Edzard (ed.) *Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Arcäologie*, Berlin Gruyter, s. 517-527.

von Schuler, E., 1965, *Die Kaskäer*, Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien, Untersuchungen zur Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 3, Berlin.

Wegner I 2002, Hurritische Opferlisten aus hethitischen Festbeschreibungen Teil II: Texte für Teššub, Hebat und Weitere Gottheiten ChS I / 3-2.

Wilhem G. 1992, *Hurritische Lecikographie und Grammatik: Die hurritishethitische Bilingue ayus Boğazköy Or: 61*, s. 122-141.